

В. О. ЖАВОРОНКОВ, канд. ек. наук., Національний авіаційний університет,
Київ

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано інституціональні аспекти інноваційного розвитку економіки України, які необхідні для визначення реальних, науково обґрунтованих механізмів запуску інституціонально-інноваційної моделі, яка має бути адекватною стану української економіки і глобальним викликам сучасності.

Проанализированы институциональные аспекты инновационного развития экономики Украины, которые необходимы для определения реальных, научно обоснованных механизмов запуска институционально-инновационной модели, которая должна быть адекватной состоянию украинской экономики и глобальным вызовам современности.

Institutional aspects of Ukraine economy innovative development are analyzed in the article. They are necessary for defining real, scientifically-based starting mechanisms for institutionally-innovative model which should be adequate to the Ukrainian economy and global challenges of our time.

Ключові слова: інституціоналізм, інновація, інституціональне середовище, трансформаційна економіка, громадянське суспільство, інтелектуальний продукт.

Вступ. Напрямок економічної науки, що вивчає інноваційні зміни, можна позначити як інноваційну галузь еволюційної економіки. Численні дослідження в сфері інноваційної економіки говорять про те, що характер сучасного економічного розвитку більшою мірою визначається інституціональними факторами й звідси інноваційними змінами, що з них випливають. Крім того подальший розвиток техніки усе більше буде визначатися не прибутком і ринком, а специфічністю інтелектуальних рішень, спеціальним і рідкісним знанням.

Постановка завдання. Дослідженням пов'язані з питаннями інституційних змін економіки України в загалі, та інноваційної сфери, зокрема, були присвячені наукові праці цілого ряду авторів, а саме: Гриценка А.А., Дементьєва В.В., Леонідова І.Л., Малого І.Й., Решетило В. П., Сухарева О.С., Тарасевича В.Н., Шарова Ю.П. та ін.

Метою дослідження є аналіз інституціональних аспектів інноваційного розвитку економіки України, що необхідно для визначення реальних, науково обґрунтованих механізмів запуску інституціонально-інноваційної моделі, яка має бути адекватною теперішньому стану української економіки і глобальним викликам сучасності.

Методологія. Інституціональне середовище в Україні не сприяє оновленню національної економіки, тому що наявність інституціональних пасток, найбільш розповсюдженими з яких є масштабність тіньової економіки та корупції, пошук політичної ренти, консервують її технологічну відсталість. Ситуація може змінитися лише за рахунок певних інституціональних змін, забезпечення яких вимагає розробки методології щодо створення необхідного інституціонального середовища.

Результати дослідження. Україна сьогодні не може вважатися країною, яка відповідає постіндустріальним вимогам, оскільки ще не сформувала у національній економічній системі дієвих механізмів ініціювання інноваційного розвитку. На основі використання індикаторів Європейського інноваційного табло (ЄІТ), які включають п'ять груп індикаторів: “рушійні сили інновації”, “створення нових знань”, “інновації та підприємництво”, “інтелектуальна власність” можна визначити, що Україна знаходиться в останній за рівнем інновативності групі – “країн, що рухаються навздогін” зі значенням індексу 0,23. В порівнянні з іншими Україна відстає: від “країн-лідерів” – приблизно в 3 рази (Швеція – 0,68), від “країн-послідовників” – в 2 рази (Великобританія – 0,48), від країн “помірні інноватори” – в 1,6 рази (Норвегія – 0,35) [1].

Важливим фактором інноваційного зростання виступають культурологічні особливості, які будучи, як правило, неформальними правилами складають основу інституціонального середовища. І як наслідок, технологічна культура, яка знаходиться у тісному зв'язку з економічною культурою, відображає процес формування стереотипів застосування знань і вмінь у виробничому процесі, що дозволяє максимізувати віддачу від ресурсів. Ряд американських досліджень, здійснених В. Беккером, Р. Інглегартом, С. Шейном доводять вплив базових цінностей культури не тільки на економічний розвиток, але й на винахідливість, інноваційні диспозиції особистості.

За період ринкових реформ в інституціональне середовище України було впроваджено ряд інститутів, які продемонстрували свою ефективність у провідних країнах світу. Відбувалося копіювання характеру та змісту таких інститутів у сподіванні на таку ж високу їх віддачу в умовах трансформаційної економіки. Але застосування механізмів лібералізації внутрішньо- та зовнішньоекономічної діяльності, приватизації, обмеження державного втручання у господарську діяльність тощо призвели не до тих наслідків, на які очікували реформатори. Одна з основних причин цього – намагання застосувати апробовані та ефективно діючі в “країнах - донорах” механізми регулювання економічних процесів за умов недосконалого інституціонального середовища в “країнах - реципієнтах”. Нові інститути вступали в дисонанс із успадкованими інститутами централізовано-планової економіки і сприяли викривленню інституціонального простору та посиленню його неоднорідності. Ігнорувався факт, що життєздатність та ефективність будь-якого інституту залежить від особливостей існуючого інституціонального середовища та домінуючих у суспільстві культурних стереотипів. Було отримано інституціональне середовище, в якому функціонують неефективні інститути, які не сприяють інноваційній діяльності.

Однією із головних причин деградації вітчизняної економіки та слабкості інноваційної мотивації діяльності підприємницьких структур в Україні є перерозподіл ВВП через політичний механізм та отримання ренти. При значних обсягах ренти можливо вигідніше вкладати значні кошти в її привласнення, ніж в інноваційні проекти.

При виборі стратегії реформування інституціонального середовища України необхідно враховувати двосторонню залежність між якістю інститутів і економічним зростанням. У швидко зростаючій економіці більшість видів перерозподільної активності втрачають свою привабливість, так як інвестиції у

виробництво стають більш вигідними. Внаслідок цього скорочується питома вага тіншового сектору, зменшується корупція, лобіювання отримує більш цивілізовані форми. Заходи на стимулювання економічного зростання створюють поле для співробітництва держави і приватного сектора, сприяючи тим самим укріпленню взаємної довіри і покращенню інвестиційного клімату і як результат відбувається економічне покращення інститутів.

Перед Україною стоїть гострий та важливий вибір – або суспільство може пройти оновлення, сформувати сучасне інституціональне середовище, модернізувати економіку, що в кінцевому рахунку дозволить успішно конкурувати державі в глобальному масштабі, або воно буде знаходитись в нескінченних кризах та конфліктах і буде відкинуте на периферію сучасних світових процесів. Реальний шлях уникнути песимістичного варіанту – перехід на шлях інноваційного розвитку.

Даний напрям був задекларований на рівні держави та взятий на озброєння в гаслах провідними політичними партіями та громадськими організаціями. Але практичні результати не відповідають політичним закликам та гаслам. Тільки біля 10% промислових підприємств є інноваційно активними, а в реалізованій продукції інноваційні товари, які є, як правило, інноваційними лише на місцевих ринках, складають лише 6%, що значно нижче показників 1990 р. [2]. Світова фінансово-економічна криза найбільш гостро вплинула на економіку України, тому що причиною цього стало накладання світової кризи на вітчизняну затяжну системну соціально-економічну кризу, застарівшу інституціональну структуру суспільства, економіки, промисловості.

На протязі двадцятирічного періоду соціально-економічних і політичних реформ в Україні спостерігається вкрай нелінійний розвиток економіки. Першість в регулюванні розвитку суспільства та держави належить політиці, яка головує над економікою, і перетворилась в найбільш вигідний бізнес. Інституціональна структура в державі в наслідок приходу до влади тієї чи іншої партії практично не змінюється, але неодмінно супроводжується або ростом економіки, або її падінням, що засвідчує як про відсутність обґрунтованої економічної політики, так і про відсутність дієвих механізмів управління економікою на всіх рівнях.

Промислові підприємства гостро потребують інженерів з сучасним рівнем підготовки та кваліфікованих робочих, але вищі навчальні заклади країни (за оцінкою Н. Азарова) випускають лише 0,6% фахівців інноваційного плану від усієї кількості випускників [3].

Для отримання реальних результатів інноваційного розвитку необхідно реформувати інституціональне середовище держави, сформувати громадянське суспільство, середній клас, систему сучасних інститутів та інституцій, необхідну “критичну масу” інноваційно мислячих власників, топ-менеджерів, найманих працівників, представників всіх прошарків суспільства. Необхідно перейти від байдужості та безвідповідальності до взаємної відповідальності в системах “держава – суспільство”, “чиновник – громадянин”, “власник – найманий працівник”, “акціонерне підприємство – стейкхолдери” [4].

Основними напрямками прискорення інноваційного розвитку можна назвати наступні:

- організація роботи по переконанню суспільства в необхідності та доцільності інноваційного розвитку на всіх рівнях економіки;

- активізація законодавчої роботи по правовому забезпеченню інноваційної діяльності, захисту інтелектуальної власності, мотивації робіт по науковим дослідженням, винахідництву, раціоналізації;

- забезпечення фінансування науки на рівні не менше ніж 1,7% ВВП, як це передбачено законодавством України;

- орієнтація системи освіти, підвищення кваліфікації, безперервної перепідготовки кадрів з випередженням реального становища на 3 – 5 років на сучасній та досконалій матеріально-технічній базі;

- введення на найближчі п'ять років в якості директивних, для підприємств всіх форм власності, завдань по рівню капіталізації (не менше 20% доходу), інноваціям (не менше 10% доходу), інвестиціям в підготовку та підвищення кваліфікації кадрів (не менше 10% фонду оплати праці);

- розвиток державно-приватного співробітництва та партнерства;

- використання на реалізацію інноваційних проектів коштів пенсійного фонду, страхових компаній під гарантію держави;

- відновлення творчих громадських організацій винахідників та раціоналізаторів, громадських конструкторських бюро та ін.;

- стимулювання персоналу підприємств, населення для вкладання власних коштів в інноваційні проекти, з гарантованим рівнем визначених дивідендів, які перевищують рівень інфляції та рівень депозитних вкладів фінансових організацій;

- зниження рівня інфляції, процентів по банківським кредитам та ін.

Вирішення інституціональних проблем ефективної держави визначається також спроможністю доповнювати ринковий механізм при адаптуванні інституціонального порядку реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту. Послідовність адаптування постає утворенням альтернативних напрямів зазначеного інституціонального порядку. Система векторів реалізації інтересів привласнення інститутом ринку інтелектуального продукту має координованість, еволюцію, упорядкованість і проявляється через конкретні напрями, виділення яких можливе за різними класифікаційними ознаками.

Наприклад, таку класифікацію провів І.Л. Леонідов [5], у ендогенному координуванні (інститут ринку) за просторовим вектором він виділив – поступи місця торгівлі нововведеннями на ринку товарів, місця на промислових ярмарках, в цілому будь-який район торгівлі нововведеннями; за сферами купівлі-продажу – сфера обміну, сфера обігу; за чисельністю суб'єктів виділяють такі етапи, як дуо-, полісуб'єктний, суспільний; за напрямом становлення зв'язків – система прямих і обернених зв'язків, самостійна підсистема у соціально-економічній системі відносин; у екзогенному координуванні (інститути ринку і держави) централізованим вектором виділяють поступи націоналізації, колективізації; за поліморфним критерієм – роздержавлення, приватизація, інтеграція у міжнародну систему спільної власності.

Результатом становлення ендогенного координування реалізації інтересів привласнення інститутом ринку інтелектуального продукту є оформлення його функцій (табл. 1).

Екзогенна координованість реалізації інтересів привласнення інституту ринку інтелектуального продукту започаткувала централізований вектор. Його історична обумовленість базувалася на державній власності на більшості підприємств, які

реалізували відповідні інтереси привласнення на базі директив (усі рішення про виробництво, розподіл, обмін і споживання інтелектуальних благ і послуг у суспільстві приймалися державою).

Вирішення завдань трансформаційних процесів у вітчизняній економіці актуалізує саме інституціональний порядок з інверсійними характеристиками. Господарські перетворення впливають на погодження складових інтересів привласнення інтелектуального продукту, визначаючи сфери їх реалізації, в кожній з яких ув'язка інтересів обумовлює залучення необхідних факторів виробництва та способи їх поєднання, а адекватна реалізація цих інтересів передбачає регулюючу взаємодію інститутів ринку, громадськості та держави [5].

Інноваційна складова української економіки зменшується, а 95% підприємств реалізують продукцію, яка не являється новою на ринках. В

Таблиця - Функції інституту ринку щодо ендогенного координування інтересів привласнення інтелектуального продукту

Функція	Зміст
Інтегруюча	об'єднує сфери виробництва, споживання, а також торговців-посередників із науковими дослідженнями й розробками, у загальний процес активного обміну нововведеннями
Регулююча	припускає прогресивний вплив інституту ринку інтелектуального продукту на всі сфери господарювання, забезпечує узгодження виробництва і споживання нововведень у структурі асортименту, збалансованість попиту та пропозиції за ціною, обсягом і структурою, інтеграційні процеси в економіці на оновленому технічному рівні
Стимулююча	спонукає виробників створювати новий інтелектуальний продукт з найменшими витратами і отримувати дохід, за рахунок стимулювання науково-технічного прогресу, інтенсифікації виробництва і ефективного функціонування економіки
Ціноутворююча	встановлює ціннісні еквіваленти для обміну новими товарами через зіставлення індивідуальних витрат праці на виробництво нового інтелектуального продукту, тобто порівняння витрат і результатів; виявлення цінності нового товару за допомогою визначення корисності
Контролююча	виконує роль головного ревізора кінцевих результатів виробництва і споживання наукових і науково-технічних робіт, з погляду відповідності новим потребам покупців кількості і якості нових товарів та послуг
Посередницька	забезпечує зустріч виробників і споживачів нововведень, сприяє обміну інтелектуальним продуктом, визначенню взаємної вигідності певного економічного і технічного зв'язку між учасниками інноваційної діяльності, відбору оптимального продавця і постачальника та найбільш платоспроможного покупця
Інформаційна	забезпечує учасників інституту ринку інтелектуального продукту узагальненими даними про попит та пропозицію на нові товари, умови реалізації нових товарів і послуг та ін.
Економічност і	примушує до скорочення витрат обігу в сфері споживання нововведень і встановлення балансу нового попиту населення

Узагальнено за [5]

В той же час інноваційна складова в економіці країн ЄС – 60%, Південної Кореї і Японії – 65-67%, США – 78% [9]. Якщо країни-лідери світової економіки конкурують між собою на рівні V технологічного укладу і формують базу до переходу в шостий уклад, то технічний стан української економіки залишається в межах III та IV технологічних укладів, граничні можливості яких для господарського зростання вичерпані.

Визнаним лідером інноваційного розвитку в світі залишаються США, при чому Національна інноваційна система спирається на стабільний інституціональний фундамент. Вищим органом державної політики в підприємницькому секторі є Адміністрація малого бізнесу (АБМ), яка була створена в 1953 році та підпорядкована тільки президенту і конгресу. Стратегію держави в підприємницькому секторі жорстко регламентує “Закон про малий бізнес” – своєрідна “конституція підприємництва”. Серед його постулатів – обов’язків захист інтересів підприємництва на всіх рівнях влади; обов’язкове розміщення в секторі малого підприємництва не менше 23% всіх державних замовлень; сприяння при реалізації НДДКР; підготовка кадрів та ін.

Висновки. Отже, важливою причиною, яка гальмує прискорений перехід нашої держави на прогресивний інноваційний шлях розвитку, є відсутність реальних, науково обґрунтованих механізмів запуску інституціонально-інноваційної моделі, яка має бути адекватною теперішньому стану української економіки і глобальним викликам сучасності. Активізація інноваційної діяльності в Україні потребує першочергового здійснення комплексу інституціональних заходів, серед яких необхідно визначити:

- формування адекватного правового середовища для розвитку інноваційної та науково-технічної діяльності;
- удосконалення механізму фінансування інноваційного процесу;
- розвиток інноваційної інфраструктури.

Список літератури: 1. Волошенюк В.В., Пилипенко Ю.І. Інституціональні фактори модернізації технологічної системи економіки України / В.В. Волошенюк, Ю.І. Пилипенко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 40-2. – Донецьк: ДонНТУ, 2011 – С. 92-97. 2. Статистичний щорічник України за 2009 рік. За ред. О.Г. Осауленко. – К.: Вид-во “Консультант”, 2010. – 572 с. 3. Круглий стіл 2025 рік: нові демографічні виклики для України / Економіст. – 2011, № 1. – С. 1-2. 4. Національна стратегія розвитку “Україна - 2015” / Під ред. В.М. Геєця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка / К., 2008. – 73 с. 5. Леонідов І.Л. Інституційні аспекти привласнення інтелектуального продукту / І.Л. Леонідов // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Вип. 40-2. – Донецьк: ДонНТУ, 2011 – С. 84-90.

Поступила в редакцію 5.04.2012р.